

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη υιοθετεί τη σκοπιά της κοινωνικής ανθρωπολογίας, μελετά τις συμπεριφορές, κοινωνικές δράσεις και αξιακές επιλογές μίας συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας «μεταναστών» από την πρώην Σοβιετική Ένωση 16 έως 30 ετών και σχετίζεται με το πεδίο του «κοινωνικού», δηλαδή των κοινωνικών δράσεων. Πρόκειται για μια έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης αλλά και σε ορισμένες μικρότερες πόλεις της Βόρειας Ελλάδας, όπως είναι η Φλώρινα, τα Γιαννιτσά, η Έδεσσα και η Βέροια καθώς επίσης και στην ευρύτερη περιοχή της Τιφλίδας στη Γεωργία. Η συγκεκριμένη έρευνα αναζητήσε νεαρούς συνομιλητές από την πρώην Σοβιετική Ένωση 16 έως 30 ετών, οι οποίοι μετανάστευσαν σε μικρότερη ηλικία στην Ελλάδα είτε μόνοι τους, είτε με κάποιο μέλος της οικογένειάς τους, είτε και με όλη την πυρηνική τους οικογένεια, ενώ μέχρι εκείνη τη στιγμή της ζωής τους διαβιούσαν σε μία από τις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, κυρίως όμως στη Γεωργία. Η μελέτη εστιάζει σε μια σειρά από ζητήματα που άπτονται της σχέσης των συνομιλητών μου με την Ελλάδα, τη Ρωσία αλλά και την πρώην σοβιετική Δημοκρατία προέλευσής τους, όπως αυτή αποτυπώνεται στις καθημερινές τους πρακτικές, στη συνομιλία τους με άλλους ανθρώπους είτε πρόκειται για άλλους Ελληνοπόντιους από την πρώην Σοβιετική Ένωση είτε πρόκειται για ντόπιους Έλληνες κατοίκους, στην καθημερινότητά τους, στους τόπους εργασίας τους, στους τόπους εκπαίδευσης, στα μέρη όπου διασκεδάζουν και συνηθίζουν να συχνάζουν, στη μουσική που επιλέγουν να ακούσουν, στις ταινίες και στα τηλεοπτικά κανάλια που επιλέγουν να παρακολουθήσουν και σε πολλούς άλλους τομείς.

Η έρευνα τοποθετείται στο ευρύτερο πλαίσιο σύγχρονων ανθρωπολογικών ερευνών που εστιάζουν κυρίως στην έννοια της ταυτότητας. Για ποιον λόγο, άραγε, απαιτείται ο εντοπισμός του δρώντος υποκειμένου για να αποφανθούμε περί των στοιχείων που προσδιορίζουν την ταυτότητά του; Πώς διαμορφώνεται αυτός ο εντοπισμός; Τα ερωτήματα αυτά απηχούν μια μακρά παράδοση (θεωρητικής κοινωνιολογικής) σκέψης, σύμφω-

να με την οποία η ταυτότητα του υποκειμένου διαμορφώνεται στο πλαίσιο μιας κοινότητας, εντός της οποίας οργανώνεται μία ενιαία, καθολική ή και περισσότερες συλλογικές ταυτότητες. Στο βαθμό που το έθνος-κράτος ή, καλύτερα, το «εθνικοποιόν κράτος»¹ θεωρείται ότι συνιστά μία κυρίαρχη μορφή κοινότητας και πολιτικής οργάνωσης στην νεωτερικότητα, οι ατομικές και συλλογικές ταυτότητες θεωρούμε ότι διαμορφώνονται πάντοτε ήδη στον απόλυτο χώρο και χρόνο που αυτό διαγραμμίζει και οργανώνει. Η διαμόρφωση δε αυτή δεν είναι ποτέ ανεξάρτητη από τους μηχανισμούς που αναπτύσσει το εθνικοποιόν κράτος για τη διατήρηση, ενδυνάμωση και ανανέωση των οριζόντιων δεσμών που διασφαλίζουν την κοινωνική-εθνική συνοχή, αλλά και από τους συσχετισμούς ισχύος που αναπτύσσονται κατακόρυφα στο πεδίο αυτό.²

Αυτή είναι η απορία που μας έχει κληροδοτήσει ο παραδοσιακός πολιτικός στοχασμός σχετικά με το κράτος ως το κατεξοχήν πεδίο³ διαμόρφω-

¹ Σύμφωνα με τον Brubaker (1995: 130, ft 12), «ένα εθνικοποιόν κράτος, για την ακρίβεια, δεν είναι ένα έθνος-κράτος με την ευρέως αποδεκτή έννοια ενός εθνοπολιτισμικά ομοιογενούς κράτους, η πολύ μεγάλη πλειοψηφία των πολιτών του οποίου ανήκουν στο ίδιο εθνοπολιτισμικό έθνος. Ακριβώς το αντίθετο. Μολονότι δεν προϋποθέτουν την εθνοπολιτισμική ετερογένεια..., τα εθνικοποιητικά κράτη είναι συνήθως εθνοπολιτισμικά ετερογενή. Ένας επιπλέον λόγος για τον οποίο προτιμούμε τον όρο 'εθνικοποιόν κράτος' αντί του 'έθνος-κράτους' είναι ότι ο δεύτερος υποδηλώνει μια επιτευχθείσα ή ολοκληρωμένη κατάσταση, ενώ ο πρώτος συνήθως υπονοεί ότι αυτή η ολοκληρωμένη κατάσταση δεν έχει επιτευχθεί.» Βλ. επίσης Brubaker 1996b.

² Συνήθως παραγνωρίζουμε ότι πέρα από τον οριζόντιο άξονα της συναίνεσης και τον κάθετο άξονα της ισχύος, υφίσταται και ένας τρίτος άξονας που διαπερνά τους άλλους δύο στο σημείο τομής τους. Πρόκειται για τον ιστορικό άξονα των διαφορετικών γενεών που ζουν στην ίδια κοινότητα με διαφορετικές εμπειρίες και προσδοκίες, αλλά και της ίδιας της ιστορικότητας της κοινότητας που καθορίζει την κίνησή της και τη διατήρησή της ως τέτοια. Ο τελευταίος αυτός άξονας αποτυπώνει συμβολικά τη δυσκολία και την πρόκληση της διατήρησης της ταυτότητας της κοινότητας σε μια πορεία διαρκούς μεταβολής. Το ζήτημα των γενεών στην περίπτωση των Ελληνοποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση συζητείται διεξοδικότερα σε χωριστή ενότητα του παρόντος κεφαλαίου.

³ Με εξαίρεση τις περιπτώσεις όπου εννοείται το ερευνητικό πεδίο (βλ. Corans 2004), όποτε και θα περιγράφεται ως τέτοιο, οι υπόλοιπες αναφορές στην έννοια του πεδίου στην παρούσα μελέτη παραπέμπουν στην εννοιολόγηση του όρου από τον Pierre Bourdieu (1993: 314. 1985b: 17. 1977), ως πεδίου δράσης, ως μιας μορφής κοινωνικής οργάνωσης που διακρίνεται από δύο πτυχές: α) τη διαμόρφωση κοινωνικών ρόλων, των θέσεων των δρώντων υποκειμένων και των δομών στις οποίες εντάσσονται και β) την ιστορική διαδικασία εντός της οποίας αναλαμβάνονται ατομικά ή συλλογικά οι θέσεις αυτές από τα δρώντα υποκείμενα. Η έννοια του πεδίου θεωρητικοποιείται αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο της μελέτης.

σης και οργάνωσης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων: για να κατανοήσουμε την ταυτότητα ατόμων ή ομάδων απαιτείται κατ' αρχήν ο εντοπισμός τους στον χώρο και στον χρόνο που οργανώνει το εθνικοποιόν κράτος. Εναλλακτικές ή πολλαπλές ταυτότητες θεωρούμε ότι είναι εφικτές μόνο στον βαθμό που αυτές ανταποκρίνονται και αντιστοιχούν στην κατηγοριοποίηση που έχει επίσης οργανώσει ή έστω αναγνωρίσει το εθνικοποιόνκράτος. Αυτή είναι και η αιτία της αμηχανίας μας ενώπιον της κίνησης και της μεταβολής του τρόπου με τον οποίο άτομα ή ομάδες αυτοαναγνωρίζονται και διαπραγματεύονται καθημερινά τις ομαδικότητες τους.

Η περίπτωση των Ελληνοποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση χαρακτηρίζεται, όπως θα δούμε διεξοδικότερα στη συνέχεια, από πλήθος ιδιοτυπιών, αμφισημιών και δυσκολιών, οι οποίες συχνά φέρνουν το εθνικοποιόνκράτος, καθώς και τις συλλογικότητες ή τα άτομα που παρακολουθούν τις ιδεολογικές του σχηματισμούς σε ανάλογη αμηχανία. Από τη μία, το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζει θεσμικά τους Ελληνοπόντιους μετανάστες από την πρώην Σοβιετική Ένωση που εγκαθίστανται στην Ελλάδα ως μια ιδιαίτερη και προνομιακή κατηγορία ομογενών που έχουν «επιστρέψει» στην «ιστορική τους πατρίδα». Η σχετική νομοθεσία τους περιγράφει ως «παλιννοστούντες», ενώ στον επίσημο κυβερνητικό λόγο περιγράφονται και ως «νεο-πρόσφυγες». Με πλήθος νομοθετικών διατάξεων που αφορούν τόσο τη διαδικασία εισόδου τους στη χώρα και απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, όσο και τη διευκόλυνση της εγκατάστασής τους, το ελληνικό κράτος τους αντιμετωπίζει κατά τρόπο προνομιακό όχι μόνο έναντι των υπόλοιπων μεταναστευτικών ομάδων, αλλά ακόμη κι έναντι των υπόλοιπων ομογενών. Από την άλλη, τόσο η πρώην σοβιετική Δημοκρατία προέλευσής τους όσο και το ρωσικό κράτος,⁴ τους αντιμετωπίζουν ως αναπόσπαστο κομμάτι της δικής τους ομογένειας.

Οι επίσημοι φορείς της ποντιακής κοινότητας στην Ελλάδα τους αντιμετωπίζουν ως αναπόσπαστο κομμάτι του *προσφυγικού* «Ποντιακού Ελλη-

---

⁴ Υπό την προϋπόθεση ότι οι μετανάστες έχουν τη ρωσική υπηκοότητα ή έχουν εγκαταλείψει την πρώην σοβιετική Δημοκρατία, από την οποία προέρχονται πριν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Σε κάθε περίπτωση, ως μετέχοντες της ρωσικής παιδείας, του ρωσικού πολιτισμού και της ρωσικής γλώσσας, κυρίαρχα πολιτισμικά στοιχεία ακόμα και κατά την περίοδο της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, οι εν λόγω μετανάστες αντιμετωπίζονται ως αναπόσπαστο τμήμα της κοινότητας των απανταχού Ρώσων που ζουν μακριά από την πατρίδα και θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως μοχλοί πίεσης για την εξυπηρέτηση των ρωσικών συμφερόντων. Το ζήτημα συζητείται διεξοδικότερα στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας μελέτης.

νισμού» και επισημαίνουν σε κάθε ευκαιρία την αδιαμφισβήτητη «ελληνικότητα» των αδελφών τους από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Ταυτόχρονα, ωστόσο, στον ανεπίσημο, καθημερινό τους λόγο τα μέλη της ποντιακής κοινότητας που διαβιούν ήδη στην Ελλάδα, οι πρόγονοι των οποίων εγκαταστάθηκαν προσφυγικά στην Ελλάδα για να διαφύγουν των διώξεων των Νεότουρκων ή στο πλαίσιο της ανταλλαγής πληθυσμών με τη Συνθήκη της Λωζάννης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συχνά επιλέγουν να διαφοροποιούνται από όσους εγκαταστάθηκαν σχετικά πρόσφατα στην Ελλάδα προερχόμενοι από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Αρκετές φορές μάλιστα, τους περιγράφουν ως «Ρωσοπόντιους» ή «Ρώσους», επισημαίνοντας τα υλιστικά κίνητρα που πρωτίστως καθοδήγησαν τα πρόσφατα κύματα «παλινόστησης». Η αντιδιαστολή κινείται σε όλα τα επίπεδα: ο «αγρότης» έναντι του «εμπόρου», ο εξαναγκασμός του εκτοπισμού έναντι του ωφελιμισμού της μετανάστευσης, η «προσφυγικότητα» έναντι της μετανάστευσης, η «ελληνικότητα» έναντι της «ρωσικότητας». Στο ίδιο πλέγμα δεισιμών καταφεύγουν συχνά στις ρητορικές και πρακτικές τους εκδηλώσεις και αρκετοί ντόπιοι Έλληνες, σε διαφορετικό βαθμό κατά περίπτωση. Όπως είναι αναμενόμενο, η συχνότητα και η ένταση της προσφυγής σε αυτό το πλέγμα διαφοροποίησης και δεισιμών καθορίζεται πρωτίστως από υλικούς και ιδεολογικούς παράγοντες, διαμορφώνοντας το αρνητικό κοινωνικό στερέοτυπο του «Ρωσοπόντιου». Το τελευταίο συνδέεται συχνά με την εγκληματικότητα, τον αλκοολισμό, την υποβάθμιση των περιοχών εγκατάστασης των μεταναστών, την τεμπελιά, την αχαριστία, τον ωφελιμισμό, την παρανομία, τον χαλαρό δεσμό με την Ελλάδα και την έντονη συμμετοχή στο ρωσικό εθνοπολιτισμικό σύνολο, τις ρωσικές συνήθειες και παραδόσεις, απορρίπτοντας ή υποτιμώντας οτιδήποτε ελληνικό.

Όσο για τους νεαρούς Ελληνοπόντιους της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, σε γενικές γραμμές, η έρευνα οδηγεί στο μάλλον παράδοξο συμπέρασμα ότι όσο περισσότερο διαμένουν στην Ελλάδα τόσο λιγότερο Έλληνες αισθάνονται. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, όσο διέμεναν στην πρώην Σοβιετική Ένωση τους αποκαλούσαν «Γκρεκούς», θεωρούσαν την Ελλάδα ως «ιστορική τους πατρίδα» και, ως επί το πλείστον, συνδέονταν συναισθηματικά περισσότερο με τη Ρωσία παρά με την πρώην σοβιετική Δημοκρατία, όπου ζούσαν. Με την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, την οποία οι ίδιοι περιγράφουν ως «επιστροφή», άρχισαν σταδιακά να εντατικοποιούν τους δεσμούς με τη Ρωσία, απογοητευμένοι από την κατάσταση που αντιμετώπισαν στην Ελλάδα. Οι διαδρομές της ταυτότητας είναι πολλές και τόσο περίπλοκες που δύσκολα θα μπορούσαν να χωρέσουν σε ένα οργανωτικό,

αναλυτικό σύστημα. Η δυσκολία αυτή επιτείνεται από το γεγονός της απόκλισης που συχνά εμφανίζουν οι ομολογίες τους, τα όσα ρητά αναγνωρίζουν και παραδέχονται, από τις πρακτικές τους τόσο στον ιδιωτικό (και οικογενειακό) όσο και στο δημόσιο βίο.

Η μεθοδολογία της έρευνας του πεδίου

Η βασική έρευνα στη Θεσσαλονίκη αλλά και στις άλλες πόλεις της Βόρειας Ελλάδας (Φλώρινα, Γιαννιτσά, Έδεσσα, Βέροια) διεξήχθη από το Νοέμβριο του 2007 μέχρι και τον Ιούλιο του 2009, ενώ ακολούθησε και ένας δεύτερος συμπληρωματικός κύκλος συνεντεύξεων και συνομιλιών από το καλοκαίρι του 2009 μέχρι και το καλοκαίρι του 2010. Το σημείο αναφοράς γύρω από το οποίο συγκροτήθηκε αρχικά η έρευνα ήταν τα δύο διαπολιτισμικά σχολεία που βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης. Πρόκειται για το διαπολιτισμικό λύκειο που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης αλλά και το διαπολιτισμικό λύκειο που βρίσκεται στην περιοχή του Ευόσμου. Αρχικά έγινε προσπάθεια να μην επηρεάσει ο σχολικός χώρος τους νεαρούς συνομιλητές τους, έτσι ώστε να είναι απόλυτα ειλικρινείς στις απαντήσεις τους. Στη συνέχεια, βέβαια, αυτό συνέβη πιο εύκολα, καθώς όσο περνούσε ο καιρός και γνωριζόμασταν καλύτερα, τόσο πιο άνετα ένιωθαν και εκείνοι αλλά και εγώ ως ερευνήτρια που «εισέβαλα» ξαφνικά στις ζωές τους και στην καθημερινότητά τους.

Στη συνέχεια η έρευνά μου επεκτάθηκε και στο σχολείο εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας για μετανάστες «Οδυσσέας» που βρίσκεται στη δυτική πλευρά της Θεσσαλονίκης καθώς και σε άλλους χώρους εργασίας και αναψυχής. Εκτός, βέβαια, από τους δημόσιους χώρους, η έρευνα στη συνέχεια επεκτάθηκε και στους ιδιωτικούς χώρους των νεαρών συνομιλητών μου, όπως για παράδειγμα είναι τα σπίτια που διαμένουν, η οικογενειακή τους εστία.

Η έρευνα που πραγματοποίησα στην Ελλάδα διήρκησε περίπου δύο χρόνια. Όταν πια ολοκληρώθηκε, τότε η έρευνα συνεχίστηκε στην Τιφλίδα της Γεωργίας. Το σημείο αναφοράς μου εκεί ήταν αρχικά το τμήμα Ελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών του Κρατικού Πανεπιστημίου της Τιφλίδας αλλά και η Ένωση Ελληνοποντίων της Τιφλίδας. Στη συνέχεια βέβαια η έρευνα επεκτάθηκε και σε αυτή την περίπτωση και σε άλλους δημόσιους χώρους, όπου συνηθίζουν να συχνάζουν οι νεαροί συνομιλητές μου που ζουν εκεί αλλά και στους ιδιωτικούς τους χώρους, όπου με προσκάλεσαν

σχεδόν αμέσως μόλις ένωσαν άνετα μαζί μου και με εμπιστεύτηκαν. Η έρευνα στην Τιφλίδα διήρκησε τρεις μήνες. Σκοπός μου ήταν να παραμείνω στη γεωργιανική πρωτεύουσα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, όμως το ξαφνικό ξέσπασμα του πολέμου με τη Ρωσία δεν μου το επέτρεψε. Η κατάσταση ήταν ήδη πολύ άσχημη κι εγώ πρόλαβα να αναχωρήσω αεροπορικώς με προορισμό την Ελλάδα μόλις μία μέρα πριν κλείσουν τα σύνορα αλλά και το αεροδρόμιο της Τιφλίδας.

Η μεθοδολογία που ακολούθησα συνίστατο σε ένα συνδυασμό των κλασικών εθνογραφικών μεθόδων της ανοιχτής συζήτησης, της προσωπικής συνέντευξης και της συμμετοχικής παρατήρησης με την έρευνα γραπτών πηγών.

Το βασικό κομμάτι της έρευνας περιλάμβανε προσωπικές συνεντεύξεις και ανοιχτές συζητήσεις με τους νεαρούς Ελληνοπόντιους από την πρώην Σοβιετική Ένωση, οι οποίες αποκτούσαν ολοένα και μεγαλύτερο ενδιαφέρον όσο περνούσε ο καιρός και γνωριζόμασταν καλύτερα, καθώς αναπτυσσόταν μεγαλύτερη οικειότητα, με εμπιστεύονταν και μου εξομολογούνταν αλήθειες για τη ζωή τους με μεγαλύτερη ευκολία. Πραγματοποιήσα προσωπικές συνεντεύξεις και ανοιχτές συζητήσεις με 278 άτομα συνολικά σε Ελλάδα και Γεωργία. Συγκεκριμένα, κατάφερα να συνομιλήσω με 168 νεαρούς Ελληνοπόντιους στην Ελλάδα και με 110 νεαρούς στην Τιφλίδα. Αρχικά, ήθελα, και μάλιστα το προσπάθησα, να χρησιμοποιήσω μαγνητόφωνο, ωστόσο στη συνέχεια προτίμησα να βασιστώ σε γραπτές σημειώσεις. Οι συνομιλίες πραγματοποιήθηκαν στη Θεσσαλονίκη, στη Φλώρινα, στην Έδεσσα, στα Γιαννιτσά, στη Βέροια και στην Τιφλίδα.

Στο πρώτο στάδιο των συνομιλιών η επιλογή των συνομιλητών μου έγινε κατά τρόπο τυχαίο, καθώς επέλεξα να επισκεφτώ τα δύο διαπολιτισμικά λύκεια της ευρύτερης περιοχής της Θεσσαλονίκης, όπου γνώριζα πως εκεί φοιτούν πολλοί Ελληνοπόντιοι μαθητές από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Με τον ίδιο τυχαίο τρόπο πραγματοποιήθηκαν και οι υπόλοιπες συνεντεύξεις στο σχολείο εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας από μετανάστες «Οδυσσέας», καθώς οι συνεντεύξεις έγιναν με όσους μαθητές συνάντησα εκεί. Δεν επέλεγα τους συνομιλητές μου, αλλά συνομιλήσα με όλους τους μαθητές. Στη συνέχεια όμως οι υπόλοιπες συνεντεύξεις δεν έγιναν με τον ίδιο τυχαίο τρόπο, καθώς άρχισα να συναναστρέφομαι στενότερα με τους συνομιλητές μου, τις παρέες τους και το στενότερο οικογενειακό τους περιβάλλον. Τους γνώρισα καλύτερα, γνώρισα τους φίλους τους και τις οικογένειές τους και οι προσωπικές συνεντεύξεις και ανοιχτές συζητήσεις που ακολούθησαν έγιναν πιο οργανωμένα και καθόλου τυχαία.

Το ίδιο συνέβη και στην περίπτωση της Τιφλίδας. Αρχικά, τα άτομα με τα οποία συνομιλήσα επιλέχθηκαν με τρόπο τυχαίο, καθώς απευθύνθηκα αμέσως στο τμήμα Ελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών της Τιφλίδας στο Κρατικό Πανεπιστήμιο της Τιφλίδας καθώς και στην Ένωση Ελληνοποντίων της Τιφλίδας, αλλά στη συνέχεια και έπειτα από την ανάπτυξη αμοιβαίας εμπιστοσύνης ανάμεσα σε εμένα και τους νεαρούς συνομιλητές μου, πραγματοποιήθηκαν επιπλέον προσωπικές συνεντεύξεις με τους φίλους και τους συγγενείς των πρώτων συνομιλητών μου από το Πανεπιστήμιο και την Ένωση. Επιπλέον, στην Τιφλίδα δεν παρέλειψα να συνομιλήσω και με τους Ελληνοπόντιους καθηγητές του Κρατικού Πανεπιστημίου αλλά και με την Πρόεδρο και συνάμα δασκάλα της Ένωσης Ελληνοποντίων.

Οι προσωπικές συνεντεύξεις περιλαμβάνουν μια σειρά ζητημάτων. Κατ' αρχήν, συνδυάζονται βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών μου σε ιστορίες ζωής και καταγράφονται οι διάφορες πρακτικές τους. Με αυτόν τον τρόπο τοποθετούνται ο λόγος και η πρακτική του καθενός μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο και γίνεται κατανοητή η ιδιαίτερη διαφοροποιημένη «λογική» τους. Κατά δεύτερο λόγο, οι προσωπικές συνεντεύξεις και οι ανοιχτές συνομιλίες αποτελούν μια συνεχή πηγή πραγματολογικού υλικού, το οποίο φρόντιζα να ενισχύω διαλογικά τόσο μέσα από άλλες συνομιλίες, όπως συνομιλίες με δασκάλους, καθηγητές, γείτονες, όσο και μέσα από γραπτές πηγές.

Επιπρόσθετα, η συμμετοχική παρατήρηση σε διάφορα συμβάντα, τα οποία παρατίθενται στη συνέχεια της εισαγωγής, μου επέτρεπε να επεκτείνω αυτό το πραγματολογικό υλικό και να επιχειρήσω μια ρήξη με το συχνά τυποποιημένο και εξωραϊσμένο λόγο πολλών συνομιλητών μου. Οι περισσότερες πρακτικές που κατέγραψα στην επιτόπια έρευνα δεν συμβάδιζαν με τα όσα έλεγαν αρχικά οι νεαροί συνομιλητές μου. Πρόκειται βέβαια για ισχυρισμούς που και οι ίδιοι κατέρριψαν μόλις με γνώρισαν καλύτερα και με αισθάνθηκαν ως οικείο πρόσωπό τους, ως «μία από αυτούς», ως «δική τους». Το γεγονός ότι είχα την ευκαιρία να παρευρεθώ μαζί τους στους χώρους, όπου συχνάζουν, όπου διασκεδάζουν αλλά και στις οικογενειακές τους εστίες, ήταν αυτό που μου έδωσε την ευκαιρία να εμπλουτίσω την παρατήρησή μου βιωματικά και να σχετικοποιήσω όσο το δυνατό τον τόσο μεγάλο όγκο συνεντεύξεων και συνομιλιών.

Το πιο δύσκολο ίσως στοιχείο της επιτόπιας έρευνας ήταν ακριβώς αυτό που αναφέρω παραπάνω. Έπρεπε, κατ' αρχήν, να κερδίσω άμεσα την εμπιστοσύνη τους, έτσι ώστε να μπορώ να εκμαιεύσω αλήθειες και όχι φαντασιακά κατασκευάσματα. Επιπλέον, μονάχα μέσω της εμπιστοσύνης που

θα μου έδειχναν θα κατάφερα να παρευρεθώ μαζί τους στους προσωπικούς τους χώρους. Μόνο μέσω της εμπιστοσύνης και της οικειότητας που θα ένιωθαν απέναντί μου θα κατάφερα να γνωρίσω τον κοινωνικό τους περίγυρο, τους φίλους τους και τους γνωστούς τους, όπως άλλωστε συνέβη. Ένα ακόμη πιο δύσκολο στοιχείο της επιτόπιας έρευνας ήταν και ο διαχωρισμός των λόγων και των πράξεων των συνομιλητών μου. Δεν είναι λίγες εξάλλου οι περιπτώσεις που άλλα λένε ότι κάνουν και στην πραγματικότητα άλλα κάνουν. Αυτό, στην πορεία, άλλαξε, καθώς οι συνομιλητές μου έγιναν πιο ειλικρινείς και απέναντί μου αλλά κυρίως απέναντι στους εαυτούς τους, απέναντι στους ίδιους και στους οικείους τους.

Δεν ήταν λίγοι οι συνομιλητές μου που δεν δέχτηκαν να μιλήσουν με ανοιχτό το μαγνητόφωνο αλλά δεν ήταν λίγοι επίσης και οι συνομιλητές μου που δεν με άφησαν να κρατήσω ούτε καν γραπτές σημειώσεις. Βασική προϋπόθεση βέβαια ήταν και η ανωνυμία. Κανένας από τους συνομιλητές μου δεν ήθελε να μου πει το επίθετό του. Με παρακάλεσαν να μην μαρτυρήσω επίθετα παρά μόνο τα μικρά ονόματα. Εγώ, από την πλευρά μου, φρόντισα να τηρήσω την επιθυμία τους και να μην γράψω τα επίθετά τους. Χρησιμοποίησα μόνο τα μικρά τους ονόματα. Εξάλλου, η πλειοψηφία των συνομιλητών μου είναι ανήλικοι και έπρεπε να σεβαστώ την «ανωνυμία». Αξίζει ακόμη να σημειωθεί πως καμία συνέντευξη δεν έγινε παρουσία άλλων ατόμων. Οι νεαροί συνομιλητές μου δεν ήθελαν να μιλήσουν για τα προσωπικά τους στοιχεία μπροστά σε άλλους ανθρώπους. Ωστόσο, οι πιο διευρυμένες συνομιλίες γίνονταν ανοιχτά και παρουσία πολλών ατόμων, φίλων και συγγενών.

Οι προσωπικές συνεντεύξεις και ανοιχτές συζητήσεις πραγματοποιήθηκαν κυρίως στη ρωσική γλώσσα, ενώ δεν ήταν λίγες και οι συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν στη γεωργιανική γλώσσα αλλά και στην ελληνική. Στην πλειοψηφία τους όμως, οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στη ρωσική γλώσσα μαζί με πολλές γεωργιανικές, ελληνικές και αγγλικές λέξεις εμβόλιμες στις ρωσικές προτάσεις. Το γεγονός μάλιστα ότι εγώ μιλώ πολύ καλά και τις τέσσερις γλώσσες και ιδίως τη ρωσική και τη γεωργιανική, τους έκανε σχεδόν αμέσως να αισθανθούν πιο άνετα και να με εμπιστευτούν πιο γρήγορα.

Γενικότερα, οι περισσότεροι συνομιλητές μου αν και αρχικά δεν έδειξαν μεγάλη επιθυμία να μου μιλήσουν, όταν τους εξήγησα πως οι συνεντεύξεις θα είναι «ανώνυμες» και πως για πρώτη φορά θα γραφτεί η δική τους «ιστορία», η «ιστορία των νεαρών Ελληνοποντίων από την πρώην Σοβιετική Ένωση», έτσι όπως οι ίδιοι θα μου την διηγηθούν, έτσι όπως οι ίδιοι επιθυ-

μούν, έδειξαν μεγάλη προθυμία να μιλήσουν για όλα και κυρίως για όλα όσα τους ενοχλούν, για όλα όσα αγαπούν, για όλα όσα ονειρεύονται και θέλουν να πραγματοποιήσουν στο μέλλον. Εγώ σε κάθε περίπτωση ήμουν υποχρεωμένη να παραμείνω ακέραιη και αντικειμενική και να τηρήσω συγκεκριμένες ισορροπίες, κάτι που δεν ήταν καθόλου εύκολο, καθώς δεν ήταν λίγες οι φορές που τα λόγια τους με συνέπαιρναν συναισθηματικά.

Επιλογές γραφής

Προσπάθησα να παρουσιάσω και να αναλύσω το συγκεκριμένο εθνογραφικό υλικό, τις συνεντεύξεις, όσο καλύτερα γίνεται συνδυάζοντας τα υποκείμενα με τις δράσεις τους, τις πρακτικές τους αλλά και τα νοήματα που οι ίδιοι αποδίδουν σε αυτές αλλά και τα νοήματα που προκύπτουν από αυτές τις πρακτικές. Η ιστορική διάσταση της έρευνας αποτελούσε επίσης μια ιδιαίτερη παράμετρο.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε οχτώ βασικά κεφάλαια. Ακολουθώ αυτόν τον διαχωρισμό για λειτουργικούς λόγους. Επέλεξα να παρουσιάσω το θεωρητικό και μεθοδολογικό μου πλαίσιο στα δύο πρώτα κεφάλαια. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού μέσα από τα λόγια και τις ιστορίες των νεαρών Ελληνοποντίων συνομιλητών μου από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Τα επόμενα πέντε κεφάλαια επικεντρώνονται στα λόγια και στις πρακτικές των συνομιλητών μου. Ως εκ τούτου, τα πέντε τελευταία κεφάλαια καταλήγουν να περιλαμβάνουν το μεγαλύτερο όγκο του εθνογραφικού υλικού δίνοντας μάλιστα έμφαση στα λόγια 6 βασικών κεντρικών πρωταγωνιστών που μονοπώλησαν κατά κάποιο τρόπο το ενδιαφέρον μου με τις απαντήσεις τους στις προσωπικές συνεντεύξεις που πραγματοποιήθηκαν.

Στο τέλος της παρούσας μελέτης ακολουθούν δύο σημαντικά παραρτήματα. Στο Παράρτημα I παρατίθεται το κείμενο της παράστασης που ανέβασαν οι φοιτήτριες γεωργιανικής, ρωσικής και ελληνικής καταγωγής του Τμήματος Ελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών του Κρατικού Πανεπιστημίου της Τιφλίδας κατά τη διάρκεια της επίσκεψής μου στη Γεωργία. Στο Παράρτημα II παρατίθενται στατιστικοί πίνακες που αποδίδουν ποσοτικά τις απαντήσεις των συνομιλητών μου. Πρόκειται για πίνακες που ποσοτικοποιούνται στατιστικοποιούν τις απαντήσεις των νεαρών Ελληνοποντίων με σκοπό την καλύτερη κατανόηση των λόγων τους. Θεώρησα πως πέραν της ποιοτικής ανάλυσης εξίσου σημαντική είναι και η ποσοτική

ανάλυση για την καλύτερη κατανόηση των λόγων και πρακτικών τους κι έτσι, προχώρησα στο συγκεκριμένο εγχείρημα.

Επιτόπια έρευνα: Γενικές παρατηρήσεις

Παρακάτω εκτίθενται ορισμένες γενικές παρατηρήσεις που προέκυψαν κατά την επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση σε Ελλάδα και Γεωργία. Κάθε μία από τις υποενότητες που ακολουθούν θα επικεντρωθεί σε ένα επιμέρους πεδίο.

Διαπολιτισμικά Λύκεια

Η ερευνητική μου πρόσβαση και η γενικότερη διεξαγωγή της έρευνας στους χώρους των δύο Διαπολιτισμικών Λυκείων Θεσσαλονίκης και Ευόσμου αντιμετώπισε ορισμένες αξιοσημείωτες δυσκολίες και εμπόδια. Οι δυσκολίες και τα εμπόδια αυτά δεν αφορούσαν το τυπικό, γραφειοκρατικό στάδιο της έγκρισης διεξαγωγής της έρευνας (από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του ΥΠΕΠΘ). Αντιθέτως, ανέκυψαν στο επίπεδο της συνεργασίας με τις διευθύνσεις των σχολείων αυτών, οι οποίες με πρόσχημα την ομαλή διεξαγωγή του ημερησίου προγράμματος δεν επέδειξαν την αναμενόμενη προθυμία να βοηθήσουν. Μολονότι, η διεξαγωγή των συνεντεύξεων και των συμπληρωματικών συζητήσεων προγραμματίστηκε κατά τρόπο ώστε να μην επιβαρύνει το καθημερινό πρόγραμμα διδασκαλίας, οι διευθύνσεις αμφότερων των λυκείων έδειξαν με διάφορους τρόπους να υποτιμούν τη σημασία της έρευνας και, σε διαφορετικό βαθμό η καθεμία, δεν παρείχαν ούτε καν τις αναγκαίες διευκολύνσεις που επέβαλε τόσο τυπικά η έγκριση της διεξαγωγής της έρευνας από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, όσο και οι στοιχειώδεις όροι ευγένειας. Είναι ενδεικτικό ότι δεν υπήρξε καμία απολύτως ενημέρωση των καθηγητών των σχολείων αυτών από τις διευθύνσεις τους σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας, με αποτέλεσμα ακόμη και μετά την ολοκλήρωση της πολύμηνης διεξαγωγής της έρευνας, αρκετοί από τους διδάσκοντες να αγνοούν τόσο τη διεξαγωγή της, όσο και τους λόγους της παρουσίας μου στους σχολικούς χώρους. Δεδομένης της εξαιρετικά ευαίσθητης εκπαιδευτικής αποστολής των λυκείων αυτών, η γενικότερη στάση των διευθύνσεων επιτείνει την αρνητική εντύπωση που αποκόμισα από τη «συνεργασία» μας.

Ωστόσο, η απροθυμία αυτή των διευθύνσεων τελικά ευνόησε την αποτελεσματικότητα της έρευνας και την εξαγωγή των αντικειμενικότερων δυνατών αποτελεσμάτων. Από την πρώτη στιγμή, η παρουσία μου στους χώρους των σχολείων εμφανίστηκε στα μάτια των μαθητών ως εντελώς αποσυνδεδεμένη από την εκπαιδευτική διαδικασία ή τον θεσμικό ρόλο του διευθυντή ή ακόμη και των πλέον απρόθυμων να συνεργαστούν καθηγητών, διευκολύνοντας εν τέλει την ανάπτυξη μιας σχέσης οικειότητας, άνεσης και εμπιστοσύνης με τους μαθητές. Επιπλέον, στον βαθμό που κανείς από τους μαθητές δεν αντιμετώπιζε τις συνεντεύξεις ως αφορμή ή δικαιολογία για να αποφύγει μια «βαρετή» διδακτική ώρα, οι συζητήσεις μας ήταν πιο ουσιαστικές και η προθυμία των μαθητών να συνεργαστούν εντονότερη. Πολύ σύντομα διαπίστωσα ότι η αιτία αυτής της έντονης προθυμίας τους να συμμετέχουν στην έρευνα υποκινούταν από την εξίσου έντονη ανάγκη τους να μιλήσουν για τους εαυτούς τους, για τα βιώματά και τις δυσκολίες τους, να «ακουστούν».

Το πρώτο σχολείο που επισκέφτηκα ήταν το Διαπολιτισμικό Λύκειο Θεσσαλονίκης, όπου ως επί το πλείστον οι μαθητές είναι Ελληνοπόντιοι από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Η «δημογραφία» των μαθητών αποκαλύπτεται στον ερευνητή από την πρώτη κιόλας επίσκεψη στον σχολικό χώρο. Το προαύλιο και οι διάδρομοι του σχολείου γεμίζουν στα διαλλείματα από φωνές στη ρωσική, τη γεωργιανική ή την αρμενική γλώσσα. Σχεδόν κανένας μαθητής δεν επικοινωνεί με τους συμμαθητές του στην ελληνική. Στις συζητήσεις μικρών ομάδων μαθητών (2-3 ατόμων) μπορεί κανείς να ακούσει πολλές από τις γλώσσες των πρώην σοβιετικών Δημοκρατιών. Σε μεγαλύτερες παρέες, όμως, ή στα ομαδικά παιχνίδια στο προαύλιο ακούγεται σχεδόν αποκλειστικά η ρωσική, ως η *lingua franca* των μαθητών. Αντιθέτως, η ελληνική γλώσσα «κλείνεται» στις αίθουσες διδασκαλίας. Μοναδική ίσως εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση, όπου απαιτείται η συνεννόηση του μαθητή με κάποιον διδάσκοντα ή τη διευθύντρια του σχολείου εκτός αίθουσας. Με άλλα λόγια, στους χώρους που κατεξοχήν διδάσκεται η ελληνική γλώσσα για την ενίσχυση της «ελληνικότητας» των μαθητών μεταξύ άλλων σε ένα «διαπολιτισμικό» πλαίσιο, η ελληνική τελικά λειτουργεί ως η γλώσσα της *εξουσίας*, η θεσμική γλώσσα, η νόμιμη γλώσσα, όπως τουλάχιστον καθορίζεται από το πεδίο του σχολείου (Bourdieu 1991). Αντιθέτως, η ρωσική συνεχίζει να λειτουργεί ως η γλώσσα της *οικειότητας*, η ενωτική γλώσσα (βλ. Burck 2005. Mohammed 1998. Kahane & Kahane 1977. Uberoi & Uberoi 1976. Evans 1988). Σημειωτέον, ότι η γλωσσική αυτή επιλογή δεν καθορίζεται από τις τυχόν δυσκολίες στη χρήση της ελληνικής, καθώς η ρωσική παραμένει η

κυρίαρχη γλώσσα επικοινωνίας ακόμη και για τους μαθητές της τρίτης τάξης του λυκείου, οι οποίοι δεν αντιμετωπίζουν σχεδόν καμία δυσκολία στη χρήση της ελληνικής.

Οι επαφές και οι συζητήσεις μου με τους μαθητές περιορίστηκαν εκ των πραγμάτων κυρίως κατά τη διάρκεια των διαλλειμάτων τους, ενώ συχνά συνεχίζονταν και μετά το πέρας των ημερησίων μαθημάτων τους. Από την πρώτη στιγμή της επαφής μας, τους εξήγησα ποια είμαι και τι κάνω, ζήτησα τη βοήθεια και τη συνεργασία τους και κανείς τους δε μου την αρνήθηκε. Αντιθέτως, όλοι οι μαθητές φάνηκαν ιδιαίτερα πρόθυμοι να μιλήσουν. Το αντικείμενο των συζητήσεών μας διευκόλυνε σύντομα την αποδοχή μου στους κύκλους τους, ακόμη και εκτός σχολείου, οι οποίοι εξίσου σύντομα άρχισαν να λειτουργούν ως δίκτυα εμπιστοσύνης. Το ίδιο ακριβώς συνέβη και στο Διαπολιτισμικό Λύκειο Ευόσμου. Με το πέρασμα των εβδομάδων και των μηνών, άρχισα να γνωρίζω ολοένα και περισσότερους φίλους και συγγενείς των μαθητών εκτός του σχολικού περιβάλλοντος, οι οποίοι αποδείχθηκαν εξίσου πρόθυμοι να συνεργαστούν. Σύντομα, αρκετοί από αυτούς με κάλεσαν και στο σπίτι τους για να με γνωρίσουν στην οικογένειά τους και με προσκάλεσαν να διασκεδάσω μαζί τους στα δικά τους στέκια.

Αναμφισβήτητα, αποφασιστικό ρόλο στη διευκόλυνση και επιτάχυνση της ανάπτυξης ενός αισθήματος οικειότητας και εμπιστοσύνης διαδραμάτισε το γεγονός ότι επικοινωνήσα μαζί τους στη γλώσσα της *οικειότητας*, τόσο στη ρωσική όσο και στη γεωργιανική, προτείνοντας μάλιστα η ίδια τη διεξαγωγή της συνέντευξης σε μία από αυτές τις δύο γλώσσες, εφόσον το επιθυμούσαν. Μολονότι, η πλειοψηφία των μαθητών προτίμησε να συνομιλήσει μαζί μου στην ελληνική, μάλλον από ευγένεια, οι συνομιλητές μου συχνά κατέφευγαν στη χρήση λέξεων ή φράσεων στη ρωσική, λιγότερο από άγνοια της αντίστοιχης ελληνικής, όσο από ανάγκη πληρέστερης αποτύπωσης των σκέψεων και συναισθημάτων τους.

Κατά τη διάρκεια των διαλλειμάτων, οι χώροι δεν γεμίζουν μόνο από φωνές στη ρωσική. Αρκετοί μαθητές κυκλοφορούν στους διαδρόμους ακούγοντας ρωσική ή γεωργιανική μουσική από τα κινητά τους τηλέφωνα. Κάποιοι δεν διστάζουν μάλιστα να χορέψουν. Η εξωτερική τους εμφάνιση και το ντύσιμό τους διαφέρει πολύ από το ντύσιμο και την εξωτερική εμφάνιση των ντόπιων Ελλήνων που παρατηρεί κανείς σήμερα σε οποιοδήποτε άλλο σχολείο της Θεσσαλονίκης. Ενδυματολογικά, τα ρούχα τους είναι στην πλειοψηφία τους φτηνά, αγορασμένα μάλλον από υπαίθριες λαϊκές αγορές ή από μικρά συνοικιακά καταστήματα ειδών ρουχισμού. Σχεδόν κανείς τους δεν φορά επώνυμα ρούχα, σαν κι αυτά που φορούν οι

ντόπιοι Έλληνες μαθητές σε άλλα σχολεία μιμούμενοι τον ματαιόδοξο ανταγωνισμό των ενηλίκων. Ορισμένες κοπέλες έχουν έντονο μακιγιάζ, ενώ αρκετές μασούν με ένταση μαστίχα. Στα διαλλείματα όλοι τους σχεδόν τρώνε ακατάπαυστα. Το κολατσιό τους δεν περιλαμβάνει υγιεινές τροφές που θα μπορούσαν να είχαν προετοιμάσει από το σπίτι ή αγοράσει από κάποιο φούρνο. Αντιθέτως, παρατήρησα ότι τους αρέσει ιδιαίτερα να τρώνε συσκευασμένα πατατάκια και σοκολάτες που έχουν προμηθευτεί από το περίπτερο της γειτονιάς. Πρόκειται σαφώς για μια διατροφική συνήθεια που σπάνια πλέον συναντά κανείς σε κάποιο άλλο σχολείο σε ώρα διαλλείματος. Σε αντίθεση με τις διατροφικές συνήθειες παλαιότερων δεκαετιών, οι ντόπιοι γονείς συνηθίζουν να ετοιμάζουν πλέον στο σπίτι κάποιο κολατσιό για τα παιδιά τους ή οι ίδιοι οι μαθητές φροντίζουν να προμηθεύονται κάτι πιο θρεπτικό ή υγιεινό.

Σε αντίθεση με τον σεβασμό και την αυστηρότητα που διαπιστώνει κανείς ότι διέπουν τις σχέσεις των νεαρών με τους γονείς τους στο πεδίο της οικογένειας, στο σχολείο διαπιστώνει κανείς μια αυθάδεια απέναντι στους καθηγητές, οι οποίοι επίσης φαίνονται αρκετά αποστασιοποιημένοι ή και αδιάφοροι, «προσωρινοί». Σε αρκετές μάλιστα συνομιλίες μου μαζί τους, πολλοί μου έδωσαν την εντύπωση ότι αντιμετωπίζουν την παρουσία τους στα σχολεία αυτά σαν μια «κακή μετάθεση». Κάθε φορά που οι καθηγητές ακούν τους μαθητές τους να μιλούν σε γλώσσα άλλη από τα ελληνικά ή να ακούν δυνατά ρωσική ή γεωργιανική μουσική, σπεύδουν να τους επιπλήξουν έντονα. Αντιστεκόμενοι σε αυτές τις στρατηγικές γλωσσικής πειθαρχίας και κανονικοποίησης, οι μαθητές αντιδρούν επιδεικνύοντας τη «μαγκιά τους» φωνάζοντας πως οι γονείς τους ή οι συγγενείς τους έχουν πολλά χρήματα και μεγάλη δύναμη και πως μπορούν να ελέγξουν τα πάντα. Ιδιαίτερη εντύπωση μου προκάλεσε μια κοπέλα, η οποία έλεγε με καμάρι πως ο αδερφός του πατέρα της είναι ο Ιβάν Σαββίδης και πως η ίδια κυκλοφορεί με σωματοφύλακες.

«Οδυσσέας»

Ο «Οδυσσέας» είναι μια αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία που παρέχει δωρεάν υπηρεσίες εκπαίδευσης στους μετανάστες της Θεσσαλονίκης. Η λειτουργία του στηρίζεται στην εθελοντική εργασία των διδασκόντων και της γραμματείας καθώς και σε δωρεές πρωτίστως αυτών των εθελοντών. Το άμεσο και έντονο ενδιαφέρον των εθελοντών για την ενίσχυση και υποστήριξη των μεταναστών στην προσπάθειά τους να εξοικειωθούν με τα

νέα δεδομένα στη χώρα εγκατάστασης και να βρουν εργασία, καθιστά τον «Οδυσσέα» χώρο διαμόρφωσης σχέσεων πολύ διαφορετικό από τον χώρο των διαπολιτισμικών σχολείων. Τα γραφεία και οι αίθουσες του «Οδυσσέα» στεγάζονται σε ορόφους μιας οικοδομής που βρίσκεται στη Δυτική Θεσσαλονίκη, κοντά στον σιδηροδρομικό σταθμό. Το δικαίωμα χρήσης των χώρων αυτών παραχωρήθηκε από το Μακεδονικό Ινστιτούτο Εργασίας (ΜΑΚ.ΙΝ.Ε.) του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης το 1997. Σήμερα, το κτίριο βρίσκεται σε μια περιοχή εξαιρετικά υποβαθμισμένη και παρουσιάζει μια έντονη μεταναστευτική κινητικότητα, καθώς σε όλους τους γειτονικούς δρόμους έχουν στήσει τα καταστήματά τους ιδίως Κινέζοι μετανάστες που εμπορεύονται διάφορα εθνικά προϊόντα. Είναι ενδεικτικό, ότι όταν τελειώνουν τα μαθήματα της ελληνικής γλώσσας στον «Οδυσσέα», αργά το βράδυ, κάθε γωνιά του δρόμου είναι γεμάτη από μικρούς λόφους σκουπιδιών από τις άδειες συσκευασίες των κινεζικών προϊόντων.

Αγνοώντας παλαιότερα τη δράση και το έργο του, απευθύνθηκα κατ' αρχήν στον «Οδυσσέα», αναζητώντας έναν χώρο έντονης συγκέντρωσης Ελληνοπόντιων μεταναστών, ο οποίος θα επέτρεπε την ανάπτυξη ενός επιπλέον δικτύου επικοινωνίας και εμπιστοσύνης με νεαρά άτομα μεγαλύτερης ηλικίας από τους μαθητές, τα οποία θα έχουν ολοκληρώσει τις λυκειακές τους σπουδές. Κατά την πολύμηνη διάρκεια της έρευνας και μετά την πολύωρη παραμονή μου στους χώρους των διαπολιτισμικών σχολείων κατά τις πρωινές και μεσημβρινές ώρες, η έρευνα συνεχιζόταν κατά τις απογευματινές και βραδινές ώρες στον «Οδυσσέα», καθώς το πρόγραμμα λειτουργίας του είναι προσαρμοσμένο στις ανάγκες εργασίας των μεταναστών μαθητών.

Από την πρώτη κιόλας ημέρα που επισκέφτηκα τον «Οδυσσέα», έγιναν αντιληπτές οι διαφορές του ως χώρου εκπαίδευσης από τα διαπολιτισμικά σχολεία. Έτσι, αν και απευθύνθηκα στον «Οδυσσέα» κατ' αρχήν για λόγους επιτάχυνσης της έρευνας, δηλαδή για λόγους καθαρά λειτουργικούς, διαπίστωσα πόσο έντονο είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των μεταναστών με μέλη της ντόπιας κοινωνίας στη διαμόρφωση των μεταναστευτικών επιλογών και γενικότερων συμπεριφορών των υποκειμένων της μετανάστευσης. Σε αντίθεση με τις διευθύνσεις των σχολείων, η γραμματεία του «Οδυσσέα» έδειξε από την αρχή εξαιρετική προθυμία να βοηθήσει στην οργάνωση και διεξαγωγή της έρευνας. Όχι μόνο διευκόλυνε την οργάνωση ενός καθημερινού προγράμματος συνεντεύξεων και συνομιλιών με τους Ελληνοπόντιους μαθητές του σχολείου, αλλά ενημέρωνε και κατ' ιδίαν τους Ελληνοπόντιους μαθητές σχετικά με τους σκοπούς της έρευνας,

εξασφαλίζοντας την εξοικείωση και μια αίσθηση εμπιστοσύνης προς τον αναλυτή και την ίδια την έρευνα. Επιπλέον, μολονότι τηρούταν αυστηροί κανονισμοί λειτουργίας του σχολείου, οι οποίοι ελάχιστα διέφεραν από τους κανονισμούς λειτουργίας των διαπολιτισμικών σχολείων, το γεγονός αυτό ουδόλως παρεμπόδισε την αποτελεσματική διεξαγωγή της έρευνας. Τόσο η γραμματεία όσο και οι ίδιοι οι καθηγητές μου επέτρεπαν να παρακολουθώ τη διεξαγωγή του μαθήματος, ενημέρωναν τους μαθητές για το αντικείμενο και τους σκοπούς της έρευνάς μου και, γενικότερα, δεν έδειξαν ούτε για μια στιγμή να θεωρούν ότι η διεξαγωγή της έρευνας συνιστά εμπόδιο στην τέλεση των καθηκόντων τους.

Σε αντίθεση με το πεδίο των διαπολιτισμικών σχολείων, όπου η ελληνική γλώσσα λειτουργεί ως η νομιμοποιημένη γλώσσα, προκαλώντας τις γλωσσικές αντιδράσεις των μαθητών, στην περίπτωση του πεδίου του «Οδυσσέα» η ελληνική γλώσσα λειτουργεί ως μία γνήσια «νόμιμη» γλώσσα, υπό την έννοια του Bourdieu (1991).⁵ Οι μαθητές του «Οδυσσέα» αντί να επιδιώκουν να διαφοροποιηθούν γλωσσικά από αυτή, τη χρησιμοποιούν διαρκώς σε όλες τους τις επαφές. Στον «Οδυσσέα» η ελληνική γλώσσα δεν λειτουργεί μόνο ως η *lingua franca* μεταναστών διαφόρων εθνικοτήτων, αλλά ως το αναγκαίο γλωσσικό εφόδιο που θα διευκολύνει τις διαδρομές της θεσιληψίας τους στο ευρύτερο πεδίο του εργασιακού χώρου. Διεξάγοντας την έρευνα καθημερινά στα διαπολιτισμικά σχολεία το πρωί και στον «Οδυσσέα» το βράδυ, διαπίστωνα τις διαρκείς μεταλλάξεις της γλώσσας από γλώσσα εξουσίας σε γλώσσα οικειότητας.

Σε γενικές γραμμές, οι νέοι Ελληνοπόντιοι μαθητές του «Οδυσσέα» επιδεικνύουν με τη συμπεριφορά τους έναν πραγματισμό και ρεαλισμό που απουσιάζει στην περίπτωση των νεότερων μαθητών των διαπολιτισμικών λυκείων. Οι οικονομικές δυσκολίες και οι δυσκολίες προσαρμογής στην ελληνική πραγματικότητα συχνά μεταφράζονται σε απογοήτευση. Ως επί το πλείστον, πρόκειται για άτομα, τα οποία συνειδητά ταξίδεψαν στην Ελλάδα προς αναζήτηση εργασίας και μιας καλύτερης ζωής. Μολονότι μιλούν συναισθηματικά για την Ελλάδα ως «ιστορική πατρίδα», ο συναισθηματικός αυτός δεσμός φαίνεται ότι απλά καθόρισε τον προορισμό της μεταναστευτικής τους διαδρομής. Ως ωριμότεροι από τους μαθητές των σχολείων, δεν δείχνουν καμία απολύτως αυθάδεια ή αντιδραστική συμπεριφορά απέναντι στους διδάσκοντες. Αναμφισβήτητα, σε αυτό συμβάλλει και η συμπεριφορά και η εν γένει στάση των τελευταίων. Επίσης, παρά το

---

⁵ Το ζήτημα της νόμιμης γλώσσας συζητείται εκτενώς στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης.

γεγονός ότι τα μαθήματα εκμάθησης ελληνικών ξεκινούν αργά το απόγευμα, μετά από μία ιδιαίτερα κοπιαστική ημέρα στη δουλειά, διατηρούν καθημερινά τον ενθουσιασμό τους ζωντανό κατά τη διάρκεια των μαθημάτων. Επιπλέον, τόσο κατά τα διαλλείματα όσο και μετά το πέρας των μαθημάτων επιλέγουν να συνεχίζουν να χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα, αντί της μητρικής τους ή της ρωσικής. Η εμφάνισή τους δεν διαφέρει ιδιαίτερα από αυτή των Ελληνοποντίων μαθητών των διαπολιτισμικών λυκείων, ενώ σπάνια τρώνε κάτι κατά τη διάρκεια των διαλλειμάτων. Κατά τις πλέον βραδινές ώρες, επιλέγουν να πίνουν απλώς έναν καφέ, τον οποίο και ετοιμάζουν μέσα στη σχολή.

Δυστυχώς, ο πραγματικός χρόνος που είχα στη διάθεσή μου για να παρατηρήσω τις καθημερινές συνήθειες των μαθητών του «Οδυσσέα» περιοριζόταν εκ των πραγμάτων στον χρόνο διεξαγωγής των μαθημάτων. Από την έρευνα προέκυψε ότι η ψυχαγωγία και διασκέδασή τους συνήθως περιορίζεται είτε στη συμμετοχή τους σε διάφορες πολιτισμικές δράσεις του «Οδυσσέα» (π.χ. θεατρική ομάδα), είτε σε κάποια εκδρομή που διοργανώνει το σχολείο τις Κυριακές. Τις καθημερινές, οι μαθητές του «Οδυσσέα» τελειώνουν τα μαθήματα της ελληνικής πολύ αργά το βράδυ. Εξαντλημένοι από την κουραστική μέρα και έχοντας να ξυπνήσουν νωρίς το πρωί την επομένη για τις εργασίες τους – τα περισσότερα αγόρια εργάζονται σε οικοδομές, ενώ τα περισσότερα κορίτσια εργάζονται ως καθαρίστριες ή σε φούρνους και ζαχαροπλαστεία – ο χρόνος διασκέδασης και κοινωνικοποίησης είναι σχεδόν ανύπαρκτος.

Η συνεργασία μου με τους Ελληνοπόντιους μαθητές του «Οδυσσέα» και η διαμόρφωση ενός κλίματος οικειότητας και εμπιστοσύνης σύντομα πολλαπλασίασε τον αριθμό των συνομιλητών μου, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη ενός δικτύου επικοινωνίας και εμπιστοσύνης, το οποίο ξεκίνησε από τους πολύ κοντινούς συγγενείς και φίλους και, τέλος, με οδήγησε σε άτομα που ουδόλως συνδέονται μεταξύ τους. Η αρχική αυτή ομάδα των συνομιλητών μου του «Οδυσσέα» (28 άτομα) αποτέλεσε τη μαγιά για την ανάπτυξη του δικτύου των συνολικά 86 νεαρών Ελληνοποντίων που συγκροτούν τη δεύτερη κατηγορία των συνομιλητών μου.

*Άλλοι δημόσιοι χώροι (εργασίας, φοίτησης, διασκέδασης κλπ)
[Ελλάδα]*

Έχοντας ήδη σχολιάσει το προφίλ των συνομιλητών μου αυτής της κατηγορίας, θα μπορούσαν να επισημανθούν εδώ ορισμένα στοιχεία που προέ-

κυψαν από την επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση στους χώρους, όπου εργάζονται, φοιτούν, διασκεδάζουν, ζουν. Εξερχόμενη του πεδίου του «Οδυσσέα», η έρευνα δεν απέκτησε μόνο διαφορετική δυναμική, αλλά μπόρεσε να εντοπίσει ορισμένα στοιχεία που ο χώρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας αποσιωπούσε ή απέκρυπτε. Μετά την ολοκλήρωση της έρευνάς μου στον «Οδυσσέα», οι συνεντεύξεις και οι συνομιλίες μου με τους νεαρούς Ελληνοπόντιους «παλιννοστούντες» άρχισαν να πραγματοποιούνται πλέον, εκ των πραγμάτων, στους χώρους όπου συχνάζουν ή διασκεδάζουν ή ακόμη και στις οικογενειακές τους εστίες (βλ. παρακάτω). Οι συνεντεύξεις άρχισαν συνήθως να πραγματοποιούνται σε διάφορες καφετέριες της πλατείας Αριστοτέλους ή των δυτικών συνοικιών της πόλης και η συμμετοχική παρατήρηση συνεχιζόταν στους χώρους διασκέδασής τους και, καθώς προχωρούσε η έρευνα, στις οικείες τους.

Ακολουθώντας τους στις βραδινές τους εξόδους στα στέκια τους, οι διαπιστώσεις μου είναι ανάλογες προς αυτές που προέκυψαν από την παρατήρηση των μαθητών της πρώτης κατηγορίας. Τα ρούχα της βραδινής τους εξόδου δείχνουν σίγουρα πιο επίσημα, ωστόσο, είναι εξίσου φτηνά. Το μακιγιάζ των κοριτσιών είναι πιο έντονο σε σχέση με τις ντόπιες συνομηλίκους τους, με ιδιαίτερη έμφαση στο έντονο κόκκινο κραγιόν. Στα κέντρα διασκέδασής τους, ακούν ρωσική και γεωργιανική μουσική, χορεύουν πολύ, φλερτάρουν και αναπτύσσουν ερωτικές σχέσεις σχεδόν αποκλειστικά μεταξύ τους. Εξαιρετικά σπάνια ενδέχεται να ζευγαρώσουν με κάποιον ντόπιο Έλληνα. Όπως οι ίδιοι παραδέχονται, δύσκολα ένας «Έλληνας» αποφασίζει να κάνει σχέση με μια «Ρωσοπόντια». Ακόμη πιο δύσκολο είναι μια Ελληνίδα να αποφασίσει να κάνει σχέση με έναν «Ρωσοπόντιο». Ενδεικτική ως εξαίρεση είναι η περίπτωση της Βιβής, μιας κοπέλας που γνώρισα σε ένα από τα στέκια τους, το ρωσικό νυχτερινό κέντρο «Σάμπια». Η Βιβή είναι Ελληνίδα και έχει σχέση με τον Άρη, Ελληνοπόντιο από τη Ρωσία. Ο Άρης στην αρχή δεν μιλούσε σχεδόν καθόλου την ελληνική γλώσσα, ούτε και η Βιβή τη ρωσική. Με τον καιρό όμως κατάφεραν τελικά να συνεννοούνται παρ' όλες τις δυσκολίες. Η Βιβή μου εξομολογήθηκε πως όλη της η γειτονιά τη σχολιάζει αρνητικά όταν την βλέπουν να κυκλοφορεί με τον Άρη.

Κατά την παρατήρηση του τρόπου διασκέδασής τους μου προκάλεσε ιδιαίτερη εντύπωση το πόσο «διασκεδάζουν» με τους καυγάδες. Για τα αγόρια ιδίως, η εμπλοκή σε ένα καυγά είναι σχεδόν καθημερινή υπόθεση. Δεν υπήρξε ούτε μία φορά που να βγήκα μαζί τους σε κάποιο νυχτερινό κέντρο και να μην υπήρξα αυτόπτης μάρτυρας ενός καυγά μεταξύ αγο-

ριών, συνήθως για μικροαφορμές, όπως για παράδειγμα, τη διεκδίκηση της ίδιας κοπέλας ή ζητήματα «τιμής». Σε κάθε περίπτωση, η εμπλοκή και η επικράτηση σε έναν τέτοιο καυγά συνιστά επίδειξη ανδρισμού και μέσο διεκδίκησης απόλυτα νομιμοποιημένο στις παρέες τους.

Οικογενειακή εστία [Ελλάδα]

Η κατάσταση στην οικογενειακή εστία των νεαρών «παλιννοστούντων» συνομηλητών μου είναι αρκετά διαφορετική από ό,τι μπορεί κανείς να παρατηρήσει εκτός αυτής. Κατά τη διάρκεια της έρευνας είχα την ευκαιρία να επισκεφτώ πολλά σπίτια Ελληνοποντίων και να γνωρίσω από κοντά την οικογένειά τους, αλλά και το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνουν. Στα σπίτια τους ήρθα αντιμέτωπη με ένα πολύ αυστηρό περιβάλλον. Οι γονείς είναι θεσμός ιερός για τα παιδιά και στο σπίτι πρέπει να επικρατεί σεβασμός. Ακόμη και όσα κορίτσια συμπεριφέρονται με αυθάδεια σε δημόσιους χώρους, ιδίως διασκέδασης, στο σπίτι δεν αντιμιλούν ποτέ στους γονείς τους. Ασχολούνται σχεδόν αποκλειστικά οι ίδιες με τις δουλειές του σπιτιού (το καθάρισμα, το πλύσιμο, το σιδέρωμα, το μαγείρεμα αλλά και τα ψώνια), καθώς η μητέρα τους εργάζεται σκληρά όλη την ημέρα είτε ως καθαρίστρια, είτε ως υπάλληλος σε κάποιο φούρνο, ζαχαροπλαστείο ή ταβέρνα. Τα αγόρια δεν τολμούν, όπως λένε, «ούτε καν να κουνηθούν» μπροστά στον πατέρα τους, ο οποίος αναλαμβάνει έναν ρόλο εξαιρετικά αυστηρό μέσα στην οικογένεια. Πρόκειται για πολύ δεμένες πατριαρχικές οικογένειες. Ο λόγος του πατέρα είναι διαταγή και κανόνας. Κανείς μέσα στο σπίτι δεν τολμά να φέρει αντιρρήσεις στις θέσεις του. Σε πολλές περιπτώσεις, ακόμη και μπροστά στα μάτια μου, εάν το αγόρι τολμούσε να αντιδράσει ή να διαφωνήσει έντονα με τον πατέρα τους, εκείνος δε δίσταζε να χαστουκίσει το γιό του. Σε άλλες περιπτώσεις, η βία ήταν ακόμη εντονότερη.

Οι γονείς λείπουν συνήθως όλη την ημέρα από το σπίτι και επιστρέφουν το βράδυ, όταν όλη η οικογένεια κάθεται μαζί στο τραπέζι για να φάει το φαγητό που έχει μαγειρέψει κάποιο από τα κορίτσια. Ιδιαίτερη εντύπωση μου προκάλεσε επίσης το γεγονός ότι στα σπίτια όπου ζουν και οι γιαγιάδες ή/και οι παππούδες, το κλίμα δεν είναι απαραίτητα πιο ευνοϊκό για τα παιδιά. Στα σπίτια των Ελληνοποντίων δεν ισχύει ο κανόνας της ευνοϊκής μεταχείρισης των εγγονών από τους παππούδες ή τις γιαγιάδες, όπως συνήθως συμβαίνει στα σπίτια των ντόπιων. Αντιθέτως, τα παιδιά οφείλουν να επιδεικνύουν ακόμη μεγαλύτερο σεβασμό προς το πρόσωπο

των παππούδων, ενώ σε πολλές περιπτώσεις οι γηραιότεροι είναι πολύ αυστηρότεροι ακόμη και των γονέων. Σε κάθε περίπτωση πάντως, τον πιο γλυκό ρόλο αναλαμβάνει συνήθως η μητέρα, στην οποία τα παιδιά εκμυστηρεύονται τα προβλήματά τους χωρίς φόβο ή ντροπή.

Τα σπίτια των ελληνοποντιακών οικογενειών βρίσκονται συνήθως σε διαμερίσματα παλαιών πολυκατοικιών στο κέντρο της πόλης ή σε σχετικά νεότερα και πλέον ευρύχωρα διαμερίσματα στις υποβαθμισμένες δυτικές συνοικίες της Θεσσαλονίκης. Οι εσωτερικοί χώροι των σπιτιών δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Σε κάθε σπίτι υπάρχει τουλάχιστον μία βιβλιοθήκη γεμάτη με ρωσικά βιβλία. Πρόκειται συνήθως για παλιά βιβλία, τα οποία έφεραν μαζί τους οι γονείς από τη χώρα προέλευσής τους και σήμερα ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να τα διαβάσουν. Όπως όλοι ανεξαιρέτως παραδέχονται, «πουθενά αλλού δεν μπορεί να συναντήσει κανείς τέτοιο μεγαλείο» στη γλώσσα, την έκφραση και τη γραφή, όπως στη ρωσική. Θυμάμαι τη μητέρα ενός νεαρού Ελληνοπόντιου συνομιλητή μου να ομολογεί πως δεν έχει γελάσει περισσότερο στη ζωή της από ότι με ορισμένα έργα του Τσέχωφ.

Ο φτωχικός εσωτερικός διάκοσμος των σπιτιών είναι γεμάτος από ρωσικά σουβενίρ. Οι τοίχοι και οι επιφάνειες είναι γεμάτες με πιάτα και κουτάλες με φολκλόρ ρωσικά σχέδια, πίνακες ζωγραφικής, φωτογραφίες και ημερολόγια με εικόνες από τη Ρωσία, ρολόγια τοίχου, σταχτοδοχεία, επιτραπέζιες λάμπες, τραπεζομάντηλα κεντημένα στο χέρι, σεμεδάκια, πετσέτες, όπως και ελάχιστα έπιπλα που έχουν οι ίδιοι φέρει μαζί τους από τη χώρα προέλευσης. Όλα τα έπιπλα είναι παλιά και αναδύουν εκείνη τη περιέργη μυρωδιά, τη μυρωδιά μιας «παλιάς εποχής». Σε πολλά σπίτια μάλιστα δεν υπάρχει δωμάτιο για τα παιδιά, τα οποία λόγω έλλειψης χώρου μπορεί να κοιμούνται στο σαλόνι ή την κουζίνα, ενώ ως επί το πλείστον διαβάζουν στο τραπέζι της κουζίνας.

Τα σπίτια των Ελληνοποντίων συνομιλητών μου είναι κυριολεκτικά «κέντρα διερχομένων». Κατ' αρχήν, συνιστούν τους τόπους συνάντησης συγγενών και φίλων σε καθημερινή βάση, ενώ συχνότερες είναι οι συναντήσεις κατά τις ώρες των γευμάτων. Σπάνια θα παραμείνει κάποιος χώρος του σπιτιού ανεκμετάλλευτος, καθώς συνήθως φιλοξενούνται συγγενείς και φίλοι με τον ερχομό τους στην Ελλάδα μέχρι να συγκεντρώσουν χρήματα για τη μίσθωση της δικής τους κατοικίας. Επίσης, πολλές νεαρές Ελληνοπόντιες μαθήτριες επιλέγουν να βρίσκονται με τις φίλες τους στα σπίτια τους παρά να βγαίνουν έξω για να διασκεδάσουν. Οι ίδιες περιγράφουν αυτή την πρακτική ως δική τους επιλογή. Δεν πρέπει να παραγνωρί-

ζονται ωστόσο οι υλικές και συμβολικές της διαστάσεις. Η συνάθροιση στα σπίτια των φίλων κατά τρόπο κυκλικό ασφαλώς περιορίζει τις δαπάνες των νεαρών Ελληνοποντίων κοριτσιών, ενώ ταυτόχρονα αποτρέπει και τις αντιδράσεις του αυστηρού πατέρα, ο οποίος συνήθως τις απογευματινές ώρες του σαββατοκύριακου παραμένει και αυτός στο σπίτι.

*Τμήμα Ελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών,
Κρατικό Πανεπιστήμιο Τιφλίδας*

Με την ολοκλήρωση του πρώτου κύκλου συνεντεύξεων και συνομιλιών στην Ελλάδα, η έρευνα συνεχίστηκε στην Τιφλίδα της Γεωργίας. Το Τμήμα Ελληνικών και Βυζαντινών Σπουδών του Κρατικού Πανεπιστημίου της Τιφλίδας ήταν ο πρώτος ερευνητικός μου σταθμός. Το Τμήμα στεγάζεται σε ένα επιβλητικό νεοκλασικό κτίριο στο κέντρο της πόλης. Στην είσοδο του κτιρίου δεσπόζουν επιβλητικά, όπως και σε κάθε άλλο δημόσιο κτίριο της πόλης, οι σημαίες της Γεωργίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η κατάσταση στην Τιφλίδα κατά τη διάρκεια της επίσκεψής μου σηματοδεύτηκε από τη διάχυτη αναστάτωση εν όψει και κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων στην Αμπχαζία και τη Νότια Οσσετία. Οι δρόμοι της πόλης ήταν γεμάτοι από στρατιωτικά οχήματα σε κατάσταση επιφυλακής. Είναι ενδεικτικό ότι κατά τη διάρκεια της παραμονής μου και ενόσω συνομιλούσα με διάφορους νεαρούς Ελληνοπόντιους στην καφετέρια του ξενοδοχείου μου, η συζήτησή μας διακόπηκε από την αναστάτωση που προκάλεσε η άφιξη του Γενικού Γραμματέα του ΝΑΤΟ Javier Solana, ο οποίος θα παραχωρούσε συνέντευξη τύπου για τις εξελίξεις στην περιοχή. Αναμφισβήτητα, όπως σημειώθηκε παραπάνω, οι έντονες αυτές εξελίξεις αποτυπώθηκαν στις δηλώσεις των συνομιλητών μου.

Πριν την πραγματοποίηση του ταξιδιού, είχα ήδη ενημερωθεί για το έργο και τη δράση του Τμήματος, προωθώντας τις ελληνο-βυζαντινές σπουδές στη Γεωργία. Ήταν αναμενόμενο λοιπόν το Τμήμα αυτό να συγκεντρώσει το κεντρικό ενδιαφέρον σπουδών των νεαρών Ελληνοποντίων της Γεωργίας. Πράγματι, στο Τμήμα είναι εγγεγραμμένοι αρκετοί νεαροί φοιτητές ελληνοποντιακής καταγωγής, προερχόμενοι είτε από αμιγείς είτε από μεικτούς ελληνοποντιακούς γάμους. Ωστόσο, ο αριθμός των Ελληνοποντίων εγγεγραμμένων φοιτητών, τουλάχιστον κατά το έτος διεξαγωγής της έρευνας (2008) ήταν εξαιρετικά περιορισμένος. Όπως πληροφορήθηκα στη συνέχεια, η σταδιακή μείωση του αριθμού των Ελληνοποντίων φοιτη-

τών οφείλεται στα ολοένα και αυξανόμενα κύματα «παλιννόστησης» στην Ελλάδα.

Ο σύνδεσμός μου ήταν η Σοπίκο, συγγενής ενός από τους κεντρικούς μου συνομιλητές στη Θεσσαλονίκη, του Σεργκέι, και τελειόφοιτη φοιτήτρια στο Τμήμα. Ήδη, την πρώτη ημέρα της επίσκεψης μου στο Τμήμα είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω τις τελικές πρόβες μιας θεατρικής παράστασης με θέμα την «παλιννόστηση» των Ελληνοποντίων στην Ελλάδα. Στην παράσταση συμμετείχαν τόσο νεαροί Ελληνοπόντιοι όσο και Γεωργιανοί φοιτητές. Δίχως να έχω επικοινωνήσει με κάποιον από τους Ελληνοπόντιους φοιτητές, από τα πρώτα λεπτά της παράστασης μπόρεσα να διακρίνω μια εντελώς διαφορετική νοηματοδότηση του ζητήματος. Η «παλιννόστηση» δεν ήταν απλά η «επιστροφή» στην «ιστορική πατρίδα», αλλά η ίδια μια μορφή «ξεριζωμού», μια μορφή διασπορικής κίνησης για την αναζήτηση ενός καλύτερου μέλλοντος.⁶

Με την ολοκλήρωση της πρόβας ξεκίνησε σχεδόν αμέσως το πρόγραμμα των συνεντεύξεων και συνομιλιών μου με τους Ελληνοπόντιους φοιτητές του Τμήματος, οι οποίοι μόλις ενημερώθηκαν για την καταγωγή μου και τους λόγους της παρουσίας μου εκεί, έσπευσαν να μιλήσουν μαζί μου ρωτώντας πληροφορίες για την Ελλάδα και στη συνέχεια απαντώντας στα ερωτήματα της συνέντευξης. Οι συζητήσεις μας αυτές συνεχίστηκαν και σε άλλους χώρους εκτός του Τμήματος τις επόμενες εβδομάδες.

Ένωση Ελληνοποντίων Τιφλίδας «Οδυσσέας Δημητριάδης»

Δεύτερος ερευνητικός μου σταθμός στη Τιφλίδα ήταν η Ένωση Ελληνοποντίων Τιφλίδας «Οδυσσέας Δημητριάδης». Κεντρικός μου σύνδεσμος με την Ένωση ήταν η Ευγενία Κοτανίδου, πρόεδρος της Ελληνοποντιακής Νεολαίας Τιφλίδας και δασκάλα της ελληνικής γλώσσας σε νεαρούς Ελληνοποντίους σε μαθήματα που διεξάγονται στους χώρους της Ένωσης. Τα γραφεία της Ένωσης βρίσκονται στον όροφο ενός παλαιού κτιρίου σε μια υποβαθμισμένη συνοικία της πόλης που δύσκολα μπορεί κάποιος περαστικός να διακρίνει. Σε μία από τις αίθουσες της Ένωσης προσφέρονται δωρεάν μαθήματα εκμάθησης της ελληνικής, τα οποία παρακολουθούνται από νεαρούς Ελληνοποντίους που είτε πρόκειται να «επιστρέψουν» σύντομα στην Ελλάδα, είτε επιθυμούν την «παλιννόστηση» σε κάποιο μεταγενέστερο στάδιο. Η αίθουσα διδασκαλίας διατηρεί τρεις μεταλλικές βι-

⁶ Το κείμενο της θεατρικής παράστασης ακολουθεί με ορισμένα σχόλια στο Παράρτημα I.

βλιοθήκες γεμάτες με βιβλία σχετικά με την ιστορία του ποντιακού ελληνισμού. Οι τοίχοι είναι γεμάτοι με σημαίες της Ελλάδας και της Γεωργίας, αλλά και του Πόντου, έναν μεγάλο πολιτικό χάρτη της Ελλάδας και έναν ιστορικό χάρτη των αναγκαστικών μετατοπίσεων του Ποντιακού Ελληνισμού. Οι νεαροί Ελληνοπόντιοι μαθητές με υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό και είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω από την πρώτη κιόλας ημέρα τα μαθήματά τους.

Μία άλλη αίθουσα της Ένωσης ήταν προορισμένη για τη διδασκαλία ποντιακών χορών. Οι τοίχοι και αυτής της αίθουσας ήταν γεμάτοι από ελληνικές και ποντιακές σημαίες και διάφορες φωτογραφίες του ελληνοποντιακού παρελθόντος της πόλης και του ιδρυτή της Ένωσης, Οδυσσέα Δημητριάδη. Δίπλα ακριβώς στα σύμβολα και τις φωτογραφίες του Ποντιακού Ελληνισμού ήταν αναρτημένη η φωτογραφία ενός όμορφου μικρού κοριτσιού, Ελληνοπόντιας, που χαμογελούσε φορώντας μια κόκκινη κορδέλα με την ένδειξη «*Miss Georgia 2008*».

Ήδη από την πρώτη ημέρα της επίσκεψής μου, οι νεαροί Ελληνοπόντιοι με υποδέχτηκαν χορεύοντας έναν πυρρίχιο που είχαν προετοιμάσει για την περίπτωση, ενώ την παράσταση έκλεψαν δύο μικρά αγόρια που ακολουθούσαν τα βήματα με αξιοθαύμαστη ακρίβεια, χορευτική ικανότητα και συναισθηματική φόρτιση.

Διάφοροι δημόσιοι χώροι [Τιφλίδα]

Οι νεαροί Ελληνοπόντιοι μαθητές της Ένωσης σύντομα με έφεραν σε επαφή με φίλους και συγγενείς τους που διαβιούν στην Τιφλίδα. Δεδομένων των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν στη χρήση της ελληνικής, η γλώσσα επικοινωνίας μας ήταν, κατά κύριο λόγο, η ρωσική και κατά δεύτερο η γεωργιανική, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις επιλέχθηκε και η ελληνική. Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Τιφλίδα, περνούσα όσο το δυνατό περισσότερο χρόνο μαζί τους, ακόμη και μετά το πέρας των συνεντεύξεων ή των συνομιλιών μας. Συνέχισα να παρακολουθώ τα μαθήματά τους και τις δραστηριότητες της Ένωσης, επισκέφτηκα τις καφετέριες που συχνάζουν για να πιούμε καφέ και να συζητήσουμε, βγήκαμε για φαγητό σε διάφορα παραδοσιακά γεωργιανικά εστιατόρια, όπου με προέτρεπαν να γευτώ γεωργιανικά τυπικά πιάτα. Μάλιστα, δεν ήταν λίγοι εκείνοι, κυρίως κορίτσια, που με επισκέφτηκαν με δική τους πρωτοβουλία στο ξενοδοχείο όπου διέμενα για να μου φέρουν δώρα, κυρίως γεωργιανικά κρασιά και φρούτα.

Ενδυματολογικά, το ντύσιμο των νεαρών Ελληνοποντίων που διαβιούν στην Τιφλίδα διαφέρει κατά πολύ από το ντύσιμο των συνομηλίκων τους ντόπιων Ελλήνων που διαμένουν στην Ελλάδα. Ο ενδυματολογικός τους κώδικας είναι αρκετά διαφορετικός. Σημαντικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζει και η απουσία των μεγάλων εμπορικών καταστημάτων ή οίκων μόδας που συναντά κανείς στην Ελλάδα. Μόλις το 2008, άρχισαν να εμφανίζονται δειλά κάποια ανάλογα καταστήματα και στην Τιφλίδα. Σε αντίθεση με τις ντόπιες γυναίκες της Τιφλίδας, οι οποίες ντύνονται ομολογουμένως ακριβά και υπερβολικά, μιμούμενες ανεπιτυχώς και με καθυστέρηση τη δυτική μόδα (Friedl1964), τα νεαρά κορίτσια της ελληνοποντιακής κοινότητας υιοθετούν μια πολύ συντηρητική και φτωχική εμφάνιση. Δεν χρησιμοποιούν καθόλου μακιγιάζ όχι μόνο για οικονομικούς λόγους, αλλά και γιατί αυτό αρμόζει, όπως λένε, στα συντηρητικά ήθη της κοινότητάς τους.

Οι νέοι Ελληνοπόντιοι της Τιφλίδας δεν βγαίνουν έξω για να διασκεδάσουν, καθώς η νυχτερινή ζωή της πόλης είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Αντιθέτως, επιλέγουν να συναθροίζονται στα σπίτια τους και στην Ένωση, όπου συνήθως παρακολουθούν στην τηλεόραση διάφορους αγώνες των ελληνικών εθνικών ομάδων ποδοσφαίρου και μπάσκετ. Όπως και στις περιπτώσεις που εξετάσαμε παραπάνω, οι συνήθειες αυτές δεν καθορίζονται μόνο υλικά από την κακή οικονομική τους κατάσταση, αλλά και συμβολικά από το γεγονός ότι για την ελληνοποντιακή οικογένεια της Τιφλίδας είναι ανήθικο να κυκλοφορούν οι κόρες έξω κατά τη διάρκεια της νύχτας. Η μετακίνησή τους στην πόλη γίνεται αποκλειστικά και μόνο με λεωφορεία, καθώς κανείς τους δεν έχει δικό του αυτοκίνητο. Αρκετοί μάλιστα αναγκάζονται να αλλάζουν σε μία διαδρομή δύο ή και τρία αστικά λεωφορεία, όταν το σπίτι τους βρίσκεται μακριά από το κέντρο της πόλης. Τα σπίτια τους είναι πολύ παλιά, αλλά αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι πως δεν βρίσκονται πλέον στην παραδοσιακή ελληνική γειτονιά της Τιφλίδας. Για την ακρίβεια, στη λεγόμενη «ελληνική γειτονιά» δεν υπάρχει πλέον σχεδόν ούτε ένα ελληνικό σπίτι. Ακόμη και η ελληνική εκκλησία που υπήρχε εκεί έχει μετατραπεί σε γεωργιανική. Στα σπίτια που παλαιότερα έμεναν Ελληνοπόντιοι, τώρα διαμένουν γεωργιανικές οικογένειες. Οι λιγοστοί εναπομείναντες Ελληνοπόντιοι ζουν διάσπαρτα μέσα στην πόλη σε μικρά φτωχικά σπίτια. Δεν είναι λίγοι μάλιστα οι νέοι που μένουν μόνοι τους σε κάποιο δωμάτιο ή μικρό διαμέρισμα, μέχρι να καταφέρουν να έρθουν στη Ελλάδα και να συναντήσουν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους που έχουν ήδη εγκατασταθεί σε κάποια ελληνική πόλη.

